

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Навчально-науковий інститут педагогіки
Кафедра лінгвометодики та культури фахової мови

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня "магістр"

на тему

**"РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ В 3–4 КЛАСАХ"**

Виконала: студентка VI курсу, групи 61
спеціальності 8.01010201 "Початкова
освіта" Жека Т. С.

Керівник – Підлужна Г. В., кандидат
педагогічних наук, доцент

Рецензент – Ломака Г. Г., відмінник
освіти України, учитель початкових
класів ЗОШ № 30 м. Житомира

"Допущено до захисту"

*Завідувач кафедри педагогіки
професор Антонова О. Є.*

(підпис)

" _____ » _____ 2015 року

Житомир – 2015 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ.....	6
1.1. Поняття "мова" і "мовлення". Взаємозв'язок процесів мовлення й мислення.....	6
1.2. Погляди вчених щодо визначення поняття "критичне мислення".....	20
1.3. Особливості розвитку мовлення й мислення в учнів початкових класів.....	28
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ.....	43
2.1. Стан сформованості критичного мислення в учнів 4-х класів на сучасному етапі (констатувальний етап експерименту)	43
2.2. Шляхи активізації розвитку критичного мислення в молодших школярів на уроках української мови та літературного читання (формувальний етап експерименту).....	53
2.3. Результативність використання лінгвометодичних нововведень з розвитку критичного мислення (контрольний етап експерименту)	65
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне інформаційне суспільство – це період високих технологій, що потребує від освіти формування компетентної та активної особистості. Саме на досягнення кінцевого результату – розвитку особистості через призму формування життєво необхідних компетентностей – націлена сучасна модель освіти. Нові вимоги ставлять за практично значущу мету діяльності вчителя не управління процесом засвоєння учнями знань, а педагогічний супровід формування компетентної особистості.

Одним із стратегічних завдань реформування освіти в Україні згідно з Державною національною програмою "Освіта" ("Україна XXI століття") та Державним стандартом початкової загальної освіти є формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного та морального здоров'я [1, с.1; 2, с. 1–2]. Розв'язання цього завдання передбачає психолого-педагогічне обґрунтування змісту й методів навчально-виховного процесу, спрямованого саме на розвиток особистості учнів. Однак цьому процесові поки що бракує цілеспрямованості та науково-методичного забезпечення. Одним із головних завдань у розв'язанні цієї проблеми є ознайомлення вчителя з інноваційними технологіями [22, с. 12].

Модернізація освітньої галузі "Мови і літератури" Державного стандарту загальної початкової освіти передбачає формування в молодших школярів соціальних навичок і насамперед розвиває вміння працювати в парах, у групах з різною кількістю дітей. Така навчальна співпраця виховує в школярів повагу до однокласників, вміння оцінити роботу інших або висловлювати з цього приводу критичні зауваження, змінити свою думку в разі переконливих аргументів учасників спільної роботи тощо. Для того необхідно перетворити кожен урок у школі на урок мислення-спілкування, урок-діалог. Загальна мета освіти сьогодення – виховання культури особистості, складові якої – культура мислення, культура спілкування та поведінки.

Наш час – це час змін і перетворень у різних сферах життя. Входячи в

нову епоху, людство відчуває потребу кардинальної модифікації та зміни орієнтації в бік толерантності й демократії. Тому саме зараз важливим є питання розвитку критичного мислення – мислення про зміну мислення. Передбачаючи рух і саморозвиток особистості, критичне мислення стає життєвою необхідністю, чи не єдиним шансом, що допоможе вистояти і перемогти в умовах інформаційного суспільства. Реформування освіти України, на нашу думку, є спробою саме критично осмислити існуючу ситуацію і визначитись із пріоритетами державної політики в розвитку освіти. Найважливіше в цій ситуації – не вдатись до крайнощів категоричного заперечення всього набутого або ж до ходіння по колу без наповнення декларативності реальними діями. Саме цьому може зарадити критичне мислення.

Упровадження нових освітніх технологій особистісно зорієнтованого навчання на уроках – це передумова активної пізнавальної діяльності учнів: нестандартна, цікава, творча робота пробуджує в дітей інтерес до знань і сприяє емоційному, духовному та інтелектуальному розвитку школярів. Однією з інноваційних технологій, що допомагає учню не тільки засвоїти певний обсяг знань, а й сприяє розвитку його особистісних якостей, є технологія формування та розвитку критичного мислення.

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури свідчить, що зміни в шкільній освіті неможливі без застосування на уроках інтерактивних методів, які ґрунтуються на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільному обміні думками тощо. Особистісний підхід до навчально-виховного процесу передбачає певну переорієнтацію свідомості вчителя, погляду на особистість учня та на себе як на цінність та самоцінність. Досвід сьогодення доводить, що педагогічні інновації – це результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем.

Проблема використання інтерактивних методів та прийомів навчання не

є абсолютно новою в педагогічній науці. Її досліджувала значна кількість науковців та вчителів-новаторів: І. Дичківська, І. Дівакова, І. Досяк, А. Карасик, О. Кондратюк, І. Коротун, Л. Пироженко, Н. Побірченко, О. Пометун та ін. [9–14; 17; 22–25]. Однак деякі аспекти цієї проблеми все ще залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, використання інтерактивних методів і прийомів навчання української мови в початкових класах з метою розвитку критичного мислення молодших школярів, на наше переконання, вимагає більш глибокого дослідження та аналізу.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розвитку критичного мислення учнів 3–4 класів шляхом використання спеціально дібраної та укладеної системи інтерактивних методів і прийомів навчання української мови.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та науково-методичну літературу з питань розвитку критичного мислення школярів на сучасному етапі розвитку загальної початкової освіти.
2. З'ясувати стан розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках української мови та літературного читання в сучасній початковій школі.
3. Теоретично обґрунтувати, дібрати й укласти систему інтерактивних методів та прийомів розвитку критичного мислення для використання на уроках української мови в 3 – 4 класах.
4. Експериментально перевірити ефективність запропонованої системи в умовах початкової школи, зробити узагальнення та висновки.

Об'єкт дослідження: уроки рідної мови в сучасній початковій школі.

Предмет дослідження: розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках української мови та літературного читання в 3–4 класах.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз літератури за темою дослідження; рівневий та порівняльно-зіставний аналіз; теоретичний синтез та

узагальнення); *емпіричні* (спостереження, бесіди, педагогічний експеримент, методи математичної статистики та обробки інформації).

Новизна дослідження полягає в доборі й укладанні системи інтерактивних методів і прийомів, спрямованих на розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках української мови в 3–4 класах.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що теоретично обґрунтовані, дібрані, укладені й систематизовані методи та прийоми розвитку критичного мислення молодших школярів і методичні рекомендації до їх використання можуть з успіхом використовуватись студентами-практикантами та вчителями-класоводами в процесі навчання молодших школярів рідної мови.

Обсяг і структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг основного тексту роботи без додатків становить 80 сторінок, загальний обсяг – 103 сторінки. У роботі наявні 5 таблиць. Список використаних джерел нараховує 88 найменувань. Додатки подано на 23 сторінках.

ВИСНОВКИ

Сучасне суспільство змінюється досить швидко, важко прогнозувати навіть найближче майбутнє. Тому неможливо передбачити, які знання можуть знадобитися дитині в її позашкільному житті, а які – ні. Розвинута культура мислення дозволяє сприяти появі нового, самостійно мислячого покоління. Це надзвичайно важливо в час швидкоплинного соціального прогресу. Динамічний розвиток нашого суспільства викликає необхідність постійної роботи над собою, посилення відповідальності кожної особистості за власне майбутнє. Саме цьому і допомагає система розвитку критичності мислення.

Запорука успішної соціалізації учнів – це формування ключових компетентностей. Вони визначаються як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні види життєдіяльності, ефективно розв'язувати різні навчальні завдання та життєві проблеми. Учень, який навчається в сучасному навчальному закладі, – це особистість, у якої мають бути сформовані всі ключові компетентності. Саме така особистість зможе успішно самореалізуватися в соціумі як свідомий та відповідальний громадянин, високий професіонал, особистість.

Кожна дитина має до чогось певні здібності. Наше завдання — відшукати найменші пагінці таланту, розвивати їх. Адже в майбутньому трудовому житті стануть у пригоді міцна пам'ять, гостре око, хороший смак, образне мислення. Усе це розвивається під час виконання різних творчих робіт. Важливо на уроці використовувати проблемні завдання. Наявні в них суперечності викликають дискусію, спонукають до роздумів, пошуків і певних висновків.

Важливою педагогічною умовою формування критичного мислення учнів є створення зацікавленості і доброзичливої співпраці на уроці, активне залучення до парної та групової роботи. Вже починаючи з дитячих років дитину треба привчати формулювати свої думки, оціночні судження, переконання, незалежно від інших. Тобто мислення може бути критичним тільки тоді, коли воно має індивідуальний характер.

З огляду на це, важливим є не стільки накопичення дитиною інформації,

скільки розвиток мислення, вміння адекватно оцінювати результати, самостійно добувати інформацію, перетворюючи знання на інструмент пізнання інших видів діяльності, вміння конструктивно взаємодіяти з іншими.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати:

1. У процесі пошуку ефективних шляхів реалізації зазначеної мети ми висунули гіпотезу про можливість підвищення рівня пізнавальної активності та розвитку мовно-мовленнєвих умінь молодших школярів шляхом запровадження спеціально розробленої та науково обґрунтованої системи інтерактивних методів та прийомів навчання, що пропонуються учням на різних етапах уроків української мови та літературного читання.

2. На основі сконструйованої дидактичної моделі було визначено етапи дослідження, зміст констатувального, формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту; підготовлені навчально-методичні матеріали для їх проведення.

3. Аналіз кількісних і якісних показників формувального етапу експерименту підтвердив наші припущення: рівень навчальної активності, інтересу до вивчення рідної мови та літературного читання, рівень мовленнєвих умінь і навичок учнів початкових класів у цілому значно зростає, якщо для вирішення цієї проблеми застосовуються інтерактивні методи та прийоми навчання на основі системного підходу.

4. Дослідження довело, що інтерактивні методи та прийоми навчання сприяють інтенсифікації та оптимізації навчального процесу. Вони допомагають учням навчитись правильно формулювати власну думку; аналізувати отриману інформацію; використовувати знання та досвід інших тощо.

5. Зауважимо, що оскільки вікові особливості учнів 4 класу значно не відрізняються від психофізіологічних особливостей третьокласників [14], запропоновані педагогічні та лінгвометодичні нововведення можуть використовуватися вчителями і в 3 класі.

Наше дослідження переконливо довело, що які б інноваційні технології ми не впроваджували в практику, досягти успіху можна лише зацікавивши

учня на уроці, коли, розвиваючи свої здібності, він задовольняє пізнавальні потреби. І тут допомагають стратегії технології розвитку критичного мислення, оскільки молодші школярі постійно відчують потребу в ігровому спілкуванні. А групова робота для них – це перша можливість виявити себе як особистість, самовиразитись і самоствердитись.

Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що зазначена технологія стимулює загальну активність учнів, сприяє створенню плідного освітнього середовища й утвердження системного характеру навчання та самонавчання. За своєю сутністю технологія формування критичного мислення має інноваційний характер: вимагає від учнів застосовувати нові знання, спираючись на засвоєний раніше матеріал; виробляє вміння діяти і приймати рішення самостійно чи в складі команди та розв'язувати конфлікти; шукати, компонувати і застосовувати нову інформацію з різноманітних джерел, використовуючи сучасні технології для виконання конкретних завдань; розвиває критичне мислення і прагнення до творчості та саморозвитку; формує бажання і здатність самостійно вчитися.

Дослідження довело, що інтерактивні методи та прийоми навчання сприяють інтенсифікації та оптимізації навчального процесу. Вони допомагають учням навчитись правильно формулювати власну думку; аналізувати отриману інформацію; використовувати знання та досвід інших тобто розвивають критичне мислення.

Системне запровадження цієї технології в школі призводить до того, що всі учні поступово опановують її не тільки як навчальну технологію, вміння самостійно вчитися, критично мислити, але і використовувати свої знання в повсякденному житті. А саме початкова ланка є фундаментом формування критичного мислення як пріоритетного напрямку виховання особистості сучасної молоді людини.

Відтак, можна впевнено стверджувати, що технологія інтерактивного навчання – це така організація навчального процесу, за якої неможлива неучасть у процесі пізнання. Саме за таких умов здійснюється виховання

особистості, що буде готова до майбутнього дорослого життя, у якому необхідно вміти розв'язувати проблеми та приймати конкретні рішення. Таким чином, саме методика розвитку критичного мислення дозволяє максимально підвищити ефективність навчально-виховного процесу, дає можливість створити такі умови, коли всі учні залучаються до активної, творчої навчальної діяльності, процесу самонавчання, самореалізації, вчать ся спілкуватись, співпрацювати, критично мислити, відстоювати свою позицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття"). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_5x/pg_irwjos/index.htm.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>
3. Антонюк Н. А. Мовний аналіз у початкових класах : навч.-метод. посіб. / Н. А. Антонюк, Г. В. Підлужна. – К. : Літопис-XX, 2013. – 36 с.
4. Арделян О. Загальнопізнавальні вміння як компонент критичного мислення молодших школярів / О. Арделян // Рід. шк. – 2001. – №4. – С.78 – 80.
5. Бабанский Ю. К. Анализ эффективности современного урока / Ю. Бабанский // Народное образование. – 1979. – № 9. – С. 7–9.
6. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів / В. І. Бадер. – К. : АПН, 2000. – 316 с.
7. Белкіна-Ковальчук О. В. Критичне мислення учнів початкових класів / О. В. Белкіна-Ковальчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 4. – С. 37–42.
8. Білоконна Н. Розвиток особистості молодшого школяра під час вивчення рідної мови / Н. Білоконна // Мандрівець. – 2003. – № 3. – С. 65–67.
9. Большакова І. Розвиток критичного мислення / І. Большакова // Почат. освіта. – 2012. – № 11. – С. 3–7.
10. Вашуленко М. С. Навчання грамоти в першому класі : метод. посіб. / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2005. – 245 с.
11. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посіб. / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
12. Інструктивно-методичні матеріали щодо контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-74.doc

13. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цього навчати / Н. В. Вукіна, Н. П. Дементієвська – Х. : Основа, 2007. – 108 с.
14. Волков Б. С. Психологія младшого школьника: учеб. пособ. / Б. С. Волков – М. : Педагогіка, 2002. – 128 с.
15. Гісь О. Продуктивне мислення / О. Гісь // Почат. шк. – 2014. – № 2. – С. 7–9.
16. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 365 с.
17. Горбунцова Т. Цікаві ігри та вправи на уроках української мови у початкових класах / Т. Горбунцова. – К. : Рад. шк., 1982. – 63 с.
18. Гордуз Н. Нестандартні форми навчання молодших школярів на уроках рідної мови / Н. Гордуз // Почат. шк. – 2003. – № 4. – С. 1–4.
19. Гудзик І. Розвиток критичного мислення школярів у навчальній діяльності / І. Гудзик // Укр. мова та л-ра. – 2004. – № 10. – С. 3–7.
20. Гунява Г. Розвиток усного мовлення на уроках читання / Г. Гунява // Поч. шк. – 2002. – № 4. – С. 16–17.
21. Десятченко Н. Моделі сучасних уроків / Н. Десятченко // Завуч. – 2002. – № 35. – С. 15.
22. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підруч. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2012. – 352 с.
23. Досяк І. М. Нестандартні уроки з використанням інноваційних методів. 1 – 4 класи. – Х. : Основа, 2007. – 160 с.
24. Дорошенко С. Методика вивчення української мови / С. Дорошенко. – К. : Радянська школа, 1992. – 547 с.
25. Дьюи Дж. Психологія и педагогіка мышления. / Дж. Дьюи. – М. : Совершенство, 1997. – 208 с.
26. Huit W. Critical Thinking: An Overview, paper presented at the Critical Thinking Conference sponsored by Gordon College, Barnesville, GA, March, 1993; Last revised: May, 1998.
27. Загальна психологія : навч. посіб / О. Скрипченко, Л. Волинська та ін. –

К. : А.П.Н, 1999. – 463 с.

28. Інтерактивні технології навчання у початкових класах / авт.-упор.

І. І. Дівакова. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 180 с.

29. Канарська С. Розвиток критичного мислення на уроках мови / С. Канарська // Вивчаємо укр. мову та л-ру. – 2010. – № 3. – С. 2–9.

30. Карасик А. Структура і методика інтерактивного уроку в початковій школі / А. Карасик // Почат. освіта. – 2005. – № 7. – С. 2–5.

31. Килпатрик В. Х. Метод проектів / В. Х. Килпатрик – М. : Педагогіка, 1995. – 68 с.

32. Клименко В. Умови творчого розвитку особистості / В. Клименко // Завуч. – 2003. – №33. – С.11–14.

33. Клустер Д. Что такое критическое мышление / Д. Клустер // Русский язык. – 2002. – № 29. – С. 3.

34. Козел Л. Нетрадиційні уроки української мови в 3-4 класах: навч.-метод. посіб. / Л. Козел, Г. Підлужна. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. і. Франка, 2012. – 88 с.

35. Комар О. Інтерактивні технології – технології співпраці / О. Комар // Почат. шк. – 2004. – № 9. – С. 5–8.

36. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / ред. О. В. Овчарук. – К. : К. І. С., 2004. – 112 с.

37. Кондратюк О. Рекомендації з організації групової роботи / О. Кондратюк // Почат. освіта. – 2007. – № 4. – С. 3–7.

38. Коротун І. Інтерактивні техніки і технології групової роботи на уроках / І. Коротун // Почат. освіта. – 2007. – № 4. – С. 21–23.

39. Косоротова Ю. Розвивайте мовленнєву творчість дітей / Ю. Косоротова // Обдарована дитина. – 2000. – №3. – 27 с.

40. Крайнова Ж. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на заняттях з рідної мови / Ж. Крайнова // Поч. шк. – 2003. – № 11. – С. 24–26.

41. Кремень В. Г. Освіта в Україні – інноваційні аспекти / В. Г. Кремень. –

- К. : Академвидав, 2005. – 448 с.
42. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг . – Таллинн : Валгус, 1990. – 335с.
43. Коваль Г. П. Методика викладання української мови : навч. посіб. / Г. П. Коваль, Н. І. Деркач, М. М. Наумчук. – Тернопіль : Астон, 2008. – 287 с.
44. Косма Т. Мислення учнів молодшого шкільного віку / Т. Косма. – К. : Рад. школа, 1968. – 206 с.
45. Кочерга О. Психофізіологічний розвиток дитини і становлення мислення у віці 6-10 років / О. Кочерга // Початк. шк. – 2007. – № 7. – С. 23–25.
46. Крайнова Ж. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на заняттях з рідної мови / Ж. Крайнова // Поч. шк. – 2003. – № 11. – С. 24–26.
47. Кроуфорд А. Технологія розвитку критичного мислення учнів / Д. Кроуфорд. – К. : Плеяда, 2006. – 220 с.
48. Липкина А.И. Критичность и самооценка в учебной деятельности. / А.И. Липкина, Л.А. Рыбак. – М. : Просвещение, 1968. – 218 с.
49. Левицька М. Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів / М. Левицька // Почат. шк. – 2014. – № 10. – С. 22–26.
50. Логачевська Г. Комунікативно – діяльнісний підхід до проведення уроків розвитку зв'язного мовлення / Г. Логачевська // Поч. шк. – 2004. – № 7. – С. 26–29.
51. Лук'яненко М.С. Розвиток творчого мислення молодших школярів / М. С. Лук'яненко // Обдарована дитина. – 2002. – №5. – 16 с.
52. Макошова Ю. Розвиток критичного мислення в умовах активного навчання мови та літератури / Ю. Макошова // Вивчаємо укр. мову та л-ру. – 2009. – № 25. – С. 2–4.
53. Максименко С. Д. Загальна психологія: підруч. для студентів вищ. навч. закладів/ С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко / за загальною ред. акад. С. Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – 706 с.
54. Мельникова Н. Групові форми роботи як засіб розвитку мислення та

- підвищення ефективності навчання учнів / Н. Мельникова // Почат. освіта. – 2013. – № 4. – С. 3–7.
55. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. посіб. / ред. М. С. Вашуленка . – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
56. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1 – 4 класи. – К. : Вид. дім "Освіта", 2013. – С. 5–61.
57. Науково-дослідна робота майбутніх педагогів з проблем культури української мови та методики її викладання в закладах освіти : матеріали II студ.-виклад. наук.-метод. семінару (Житомир, 30 березня 2010 року). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 141 с.
58. Новиченко О. З досвіду використання інтерактивних методів / О. Новиченко // Почат. освіта. – 2007. – № 41. – С.4–5.
59. Петунин О. В. Проблема познавательной самостоятельности школьников в отечественной педагогике / О. В. Петунин // Инновации в образовании. – 2004. – № 6. – С. 62–77.
60. Попков В.А. Критическое мышление в контексте задач высшего профессионального образования / В.А. Попков, А.В. Коржувев, Е.Л. Рязанов. – М. : Издательство МГУ, 2001. – 168 с.
61. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
62. Савченко О. Я. Ровиток пізнавальної самостійності молодших школярів / О. Савченко. К. : Рад. школа, 1982. – 152 с.
63. Соріна Г. В. Критичне мислення: історія та сучасний статус / Г. В. Соріна // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2003. – № 6. – С. 97–110.
64. Сухомлинский В. А. О воспитании. – М. : Политиздат, 1982. – 270 с.
65. Стратілат І. Мова й мовлення / І. Стратілат // Почат. шк. – 2014. – № 16. – С. 9–13.
66. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія / С. Терно // Історія

в суч. шк. – 2012 . – № 7–8. – С. 27–39.

67. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти / С. Терно. – Запоріжжя. : Просвіта, 2009. – 274 с.

68. Терно С. Чому важливо розвивати критичне мислення учнів? / С. Терно // Історія в школах України. – 2011. – № 10. – С. 30–34.

69. Технологія сучасного уроку рідної мови: навч-метод. посіб. / за ред. Н. М. Остапенко. – Черкаси. : Відлуння, 2010. – 127 с.

70. Тягло А. В. Критическое мышление на основе элементарной логики : учеб. пособие / А. В. Тягло. – Х. : Центр усовершенствования социоло-гического образования, 2001. – 210 с.

71. Тягло А. В. Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века / А. В. Тягло, Т. С. Воропай. – Х. : Изд-во Ун-та внутренних дел, 1999. – 284 с.

72. Тягло А. В. Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века / А. В. Тягло, Т. С. Воропай // Постметодика. – 2001. – № 3 (35). – С. 19–26.

73. Тягло А. В. Логика критического мышления (в конспективном изложении) / А. В. Тягло– Х. : Харьковский ин-т управления, 1996. – 72 с.

74. Тягло О. В. Критичне мислення: навч. посібник / О. В. Тягло. – Х. : Основа, 2008. – 187 с.

75. Тягло О. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнстейна / О. Тягло // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – № 27. – 29 с.

76. Підлужна Г. В. Розвиток читацької самостійності молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.02 "Теорія і методика навчання (української мови)" / Г. В. Підлужна . – К., 1999. – 20 с.

77. Побірченко Н. Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій / Н. Побірченко, Г. Коберник // Почат. шк. – 2004. – № 10. – С. 8–10.

78. Пометун О. Інтерактивні методики та системи навчання / О. Пометун. – К. : 2007. – 112 с.

79. Пушкарьова Т. Технологія проведення особистісно орієнтованого уроку в початкових класах / Т. Пушкарьова // Почат. шк. – 2003. – № 4. – С. 7–9.
80. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2007. – 424 с.
81. Савченко О. Порівняння в навчанні учнів початкових класів : навч. посіб. / О. Савченко. – К. : Радянська школа, 1977. – 152 с.
82. Стенберг Р. Типи мислення : шляхи до розуміння способу дії учнів / Р. Стенберг // Рідна шк. – 2001. – № 4. – С.75–76.
83. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
84. Харишин О. Розвиток пізнавальних інтересів учнів. Активізація розумової діяльності / О. Харишин // Почат шк. – 2001. – № 15. – С. 4–6.
85. Химинець В. В. Інновації в початковій школі / В. В. Химинець, М. Ю. Кірик. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 312 с.
86. Чернецька Т. І. Сучасний урок: теорія і практика моделювання : навч. посіб. / Т. І. Чернецька. – К. : Праймдрук, 2011. – 352 с.
87. Шимон Л. Розвиток критичного мислення учнів початкових класів / Л. Шимон // Вісник ЖДУ ім. І. Франка. – 2009. – № 44. – С. 1–3.
88. Ярошенко О. Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика / О. Г. Ярошенко. – К. : Партнер, 1997. – 154 с.